

HOE TOEGANKELIJK WAS DE ‘PAPIEREN KONING’?

Een informeel communicatiekanaal tussen Lamoraal van Egmont en Willem van Oranje en de Spaanse centrale besluitvorming in de jaren 1559-1564

Informal communication with the ‘Paper King’. The difficult access of Lamoral of Egmont and William of Orange to the Spanish central decision-making in the years 1559-1564

In 1559, only a few years before the Dutch Revolt broke out, the Lord of the Netherlands, King Philip II of Spain, left the Low Countries to settle in Castile. The noble elite in Brussels had to find ways to overcome the challenges of distance to maintain contacts with him. In this article, I will address their efforts to create and use informal and safe channels, provided by Spanish officials stationed in the Low Countries, through which the nobles managed to vie for patronage and play out court intrigue at the heart of the monarchy.

In zijn oratie uit 1975 definieerde Helmut Koenigsberger voor het eerst het concept van een ‘samengestelde staat’ of ‘samengestelde monarchie’. Koenigsberger gebruikte dit concept om te benadrukken dat vroegmoderne heersers, die soeverein vorst van verschillende vorstendommen waren of werden, zich vaak geconfronteerd zagen met totaal verschillende vertegenwoordigende organen of parlementen, met heel particuliere voorgeschiedenissen en ontwikkelingen, die elk op hun eigen voorwaarden tegemoet getreden moesten worden.¹ In 1992 wijdde vervolgens ook John Elliott een belangwekkend artikel aan de ‘samengestelde monarchieën’ in de Europese geschiedenis.² Hij maakte nog een verder onderscheid in Koenigsbergers omschrijving tussen ‘geïntegreerde verenigingen’ (*accessory unions*) en ‘verenigingen op voet van gelijkheid’ (*aeque principaliter*).

---

1. H.G. Koenigsberger, ‘Dominium regale or dominium politicum et regale: monarchies and parliaments in early modern Europe’, in: H.G. Koenigsberger, *Politicians and virtuosi. Essays in early modern history* (Londen 1986) 1-26.

2. J.H. Elliott, ‘A Europe of composite monarchies’, *Past & Present* 137 (1992) 48-71, aldaar 51.

Wanneer een gebied tot een *accessory union* behoorde, betekende dit dat het juridisch als onderdeel van een andere staat werd beschouwd. Voorbeelden van dergelijke unies waren de Spaanse koloniën in de Nieuwe Wereld, die onder de kroon van Castilië vielen, en ook Wales, dat na 1543 door de Engelse kroon werd bestuurd.³ In de verenigingen op voet van gelijkheid daarentegen, werden de samenstellende vorstendommen benaderd als onderscheiden entiteiten, met behoud van eigen wetten, *fueros* en privileges. Van de gemeenschappelijke vorst verwachtte men dus dat hij alle verschillende vorstendommen als onafhankelijke eenheden zou behandelen. Dit gaf niet alleen een extra dimensie aan de omgang van de heerser met de vertegenwoordigende organen in zijn gebieden, maar ook aan de omgang met de lokale adellijke elites. Om zich te verzekeren van de loyaliteit van deze lokale elites, aldus Elliott, kon de vorst hen nog het best ‘welwillend veronachtzamen’ (*benign neglect*). Wanneer de lokale elites beschikten over enige mate van zelfbestuur en voorzien werden van voldoende ambten en gunsten, zouden zij geen reden krijgen om de status-quo aan te tasten.⁴ Maar wanneer vorsten zich onvoldoende hielden aan de regels die ten tijde van de aanvankelijke vereniging waren vastgelegd, liep de samengestelde monarchie gevaar uiteen te vallen.⁵

In de visie van Elliott vormen patronage en communicatie de belangrijkste sleutels tot het bijhouden van samengestelde staten. Patronage verwijst in dit geval naar het systeem van cliëntelisme. Patronen en cliënten stonden in een asymmetrische relatie tot elkaar, met een duidelijke afbakening van rechten en plichten. De patroon behoorde de middelen waarover hij beschikte aan te wenden ter bescherming of bevordering van zijn cliënten, die niet over die middelen beschikten. Deze cliënten waren hem in ruil daarvoor diensten verschuldigd.⁶ Hierbij hoefden cliënten en patronen niet uitsluitend gedreven te worden door wederzijdse loyaliteit; ook eigenbelang vormde een heel belangrijke motivatie.⁷ In de samengestelde monarchie was de vorst uiteraard de belangrijkste ‘patroon’ en vormden de leden van de lokale elite zijn ‘cliënten’.

Zoals Koenigsberger al aangaf, kon het bereiken van een evenwichtig patronagesysteem voor een vorst erg problematisch worden wanneer hij stelselmatig aanwezig was in één van zijn territoria en op die manier een centraal, ‘metropolitisch’ gebied creëerde tegenover perifere, ‘gedomineerde’ gebieden. In dat geval gingen zijn vazallen in het metropolitische gebied een voor-

---

3. *Ibidem*, 52.

4. *Ibidem*, 56-57.

5. *Ibidem*, 64.

6. Deze definitie die in 1974 werd gelanceerd door J. Boissevain, *Friends of friends. Networks, manipulators and coalitions* (Oxford 1974) 379 wordt onder meer gebruikt in de recente werken van M.A. Delen, *Het hof van Willem van Oranje* (Amsterdam 2002) en J.A.M. Kerkhoff, *Maria van Hongarije en haar hof: 1505-1558* (Amsterdam 2005).

7. S. Kettering, *Patronage in sixteenth- and seventeenth-century France* (Aldershot 2002) vii.

keursbehandeling verwachten vanwege hun loyaliteit en vermeende grotere diensten, terwijl tegelijkertijd ook de vazallen uit de gedomineerde gebieden op meer patronage aanspraak meenden te maken ter compensatie van de afwezigheid van de vorst. Dergelijke tegenstrijdige belangen waren voor de vorst nauwelijks met elkaar in overeenstemming te brengen en fricties tussen perifere en centrale elites lagen dus permanent op de loer.⁸

Naast een efficiënt gebruik van patronage, moest de vorst ook adequate communicatielijnen met de plaatselijke elites onderhouden. Hoewel Elliott suggereert dat het openhouden van dergelijke communicatielijnen even belangrijk was als patronage om een samengestelde monarchie bijeen te houden, gaat hij daar verder niet zo diep op in. Volgens hem konden lokale elites in principe tevreden gehouden worden door hen het bestuur van hun gebied in handen te laten en hen verder met rust te laten. Maar het was natuurlijk vrijwel onvermijdelijk dat de essentiële besluitvorming *buiten* de grenzen van de perifere gebieden kwam te liggen, namelijk in het centrum waar de vorst zetelde. Dit was tenslotte één van de kenmerkende eigenschappen van samengestelde staten.⁹ Voor de lokale machtselites betekende dit dat indien zij hun invloed op het besluitvormingsproces met betrekking tot hun eigen gebied wilden behouden, zij over de grenzen van hun eigen territorium moesten kijken en toegang dienden te krijgen tot het centrale besluitvormingsproces. Om dit te bewerkstelligen, moesten dus ook de plaatselijke elites zich verzekeren van voldoende efficiënte manieren om te communiceren met het hof.

Met deze bijdrage wil ik in het bijzonder nagaan hoe de Nederlandse raadsadel na het vertrek van Filips 11 uit de Nederlanden in 1559 effectief contact kon blijven onderhouden met de koning en het Spaanse hof. Hiertoe zal ik in eerste instantie ingaan op de wijzigende communicatie, en de daarmee gepaard gaande problemen, tussen vorsten van samengestelde monarchieën en de plaatselijke machtselites in de zestiende eeuw. Daarna zal ik me richten op de ontwikkeling van een belangrijk concreet, informeel communicatiekanaal tussen Lamoraal van Egmont en Willem van Oranje en de Spaanse vorstelijke bureaucratie. Hoe was dit kanaal, voornamelijk verpersoonlijkt door de Spaanse ambtenaar Cristóbal de Castellanos, totstandgekomen? Voor welke kwesties werd deze Castellanos als een informatiemakelaar ingeschakeld en waarom? Wat kan daaruit afgeleid worden over de communicatie tussen centrum en periferie in de Spaans-Habsburgse monarchie?

---

8. H.G. Koenigsberger, 'Patronage, clientage and elites in the politics of Philip 11, Cardinal Granvelle and William of Orange', in: Antoni Maczak (ed.), *Klientelsysteme im Europa der Frühen Neuzeit* (München 1988) 127-148 aldaar 146.

9. A.M. Rao en S. Suphellen, 'Power elites and dependent territories', in: W. Reinhard (ed.), *Power elites and state building* (Oxford en New York 1996) 79-99 aldaar 80.

Communicatie tussen centrale en lokale macht in de vroegmoderne tijd

Om de vraag te beantwoorden hoe perifere elites het centrale besluitvormingsproces konden infiltreren, ga ik in wat volgt eerst dieper in op de communicatiekanalen tussen de lokale en de centrale macht. Communicatie vormt immers een logische voorwaarde voor het uitoefenen van invloed. Op de vraag of de theoretische inzichten uit de hedendaagse communicatiewetenschappen ons hierbij kunnen helpen, heeft de Duitse historicus Wolfgang Behringer in zijn werk over de vroegmoderne communicatierevoluties al stellig negatief geantwoord.¹⁰ Wanneer men de vroegmoderne communicatie voor ogen houdt, dient volgens Behringer op twee belangrijke aspecten te worden gewezen. Ten eerste merkt hij op dat in elke periode vóór de uitvinding van de telegraaf, iedere studie over communicatie noodzakelijkerwijs een analyse van transportmiddelen moet behelzen, aangezien iedere informatieoverdracht toen enkel mogelijk was door een fysieke beweging in de ruimte.¹¹ Ten tweede stelt Behringer dat de communicatiekanalen waardoor informatie snel, veilig en regelmatig overgedragen kon worden, in de vroegmoderne periode nog volop moesten worden gecreëerd. Zijn centrale these is dat vooral de ontwikkeling van het postwezen door de familie Thurn und Taxis een ware communicatierevolutie teweeg heeft kunnen brengen. Deze ontwikkeling had verreikende consequenties voor concepten als tijd en ruimte, kortom, voor de wijze waarop mensen de wereld om zich heen percipieerden.¹²

Het Taxische postwezen was een Europees netwerk van poststations waar van paarden gewisseld kon worden, zodat de koerier sneller kon reizen, en dat bovendien opengesteld werd voor particuliere betalende klanten. De Habsburgers waren de eersten geweest die gebruik hebben gemaakt van dit nieuwe postsysteem. Het was in de late vijftiende eeuw immers net ontwikkeld voor de Oostenrijkse dynastie om haar wijdverspreide gebieden met elkaar in verbinding te stellen. De eerste postlijn werd in 1490 door Maximiliaan I van Habsburg verordonneerd, toen hij, residerend in de Nederlanden vanwege zijn huwelijk met hertogin Maria van Bourgondië, óók de heerschappij over Tirol verwierf en zijn beide territoria met elkaar wilde verbinden door middel van een postroute.¹³ Daarna groeide het netwerk van postroutes mee met de dynastie. Toen Filips de Schone, zoon van Maximiliaan en Maria, en zijn echtgenote Johanna van Castilië de Castiliaanse troon erfden in 1504, werd de route naar Castilië geopend; toen hun zoon Karel V in 1516 ook Aragon en daarmee de Ita-

---

10. W. Behringer, *Im Zeichen des Merkur. Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit* (Göttingen 2003) 11.

11. *Ibidem*, 16.

12. *Ibidem*, 18-19.

13. *Ibidem*, 58

Afb. 1 Filips II door Alonso Sánchez Coello, 1573, Museo del Prado, Madrid.

liaanse bezittingen Napels en Sicilië erfde, werd Italië ontsloten.¹⁴ Dat Maximiliaans achterkleinzoon Filips II een waardige erfgenaam was van deze communicatieve dynastie, is één van de *topoi* die aan hem verbonden zijn. Het beeld van Filips zittend achter zijn bureau in zijn kleine werkkamer in het kloosterpaleis in het Escorial, terwijl hij iedere snipper papier aan hem gericht – vanuit Spanje, de Franche-Comté, de Nederlanden, Milaan, Napels of de Nieuwe Wereld – zorgvuldig bestudeert en alle concepten van zijn secreta-

---

14. W. Behringer, *Thurn und Taxis. Die Geschichte ihrer Post und ihrer Unternehmen* (München 1990) 25-36.

rissen minutieus corrigeert, heeft hem een reputatie van ‘papieren koning’ opgeleverd, liever omringd door papieren dan door mensen.¹⁵

De contemporaine geschiedschrijver Cabrera de Córdoba merkte al op dat Filips 11 de wereld bestuurde vanuit zijn koninklijke zetel.¹⁶ De Spaanse historicus Manuel Rivero Rodríguez onderstreepte bovendien dat niet alleen de koning een echte bureaucraat was, een *rey papelero*, maar dat ook zijn gehele hof door en door bureaucratisch was en dus een ‘papieren hof’ vormde.¹⁷ Dat moest ook wel, gezien het toegenomen belang van het geschreven woord in de zestiende eeuw en de toenemende centralisering van het bestuur. Hierdoor werd, volgens Rivero Rodríguez, een politieke ruimte gecreëerd, die meer door een serie correspondenties dan door persoonlijke interactie binnen bepaalde fysieke grenzen werd gemarkeerd. Alle besluiten werden binnen deze papieren politieke ruimte genomen en enige invloed op het besluitvormingsproces hing dan ook af van de mate van integratie in dit papieren netwerk.¹⁸ Ook deze ontwikkeling had consequenties voor het concept ruimte, of liever gezegd, voor de concepten ‘centrum’ en ‘periferie’. Deze concepten konden dus niet alleen geografisch worden gedefinieerd, maar ook als weerspiegelingen van de mate waarin een persoon geïntegreerd was in de uit correspondenties bestaande politieke ruimte.

Twee factoren stimuleerden het gebruik van informele communicatiekanalen. Ten eerste verliep de *formele* communicatie tussen Brusselse regeringskringen en het centrale hof in Spanje via de landvoogdes. Zij was immers de plaatsvervanger van de vorst en diende dus als aanspreekpunt, zowel voor de lokale elite, als voor de koning. Om daarentegen direct tot de kringen rond Filips 11 door te dringen, was het noodzakelijk gebruik te maken van informele communicatieroutes.

Ten tweede was de toegang tot de papieren politieke ruimte inzet van strijd. Het hof van Filips 11 werd verscheurd door de strijd tussen twee facties, respectievelijk geleid door de hertog van Alva en Ruy Gómez de Silva, prins van Eboli. Deze zogenaamde *ALBISTAS* en *ebolistas* concurreerden om de gunst van de koning.¹⁹ De facties kenden vertakkingen in de perifere gebieden van de

15. M. Rivero Rodríguez, “‘De todo di aviso a Vuestra Señoría por cartas’: centro, periferia y poder en la corte de Felipe 11”, in: J. Bravo (ed.), *Espacios de poder: cortes, ciudades y villas (s. XVI-XVIII)* (Madrid 2001) 267-290 aldaar 267.

16. ‘Por medio de los papeles meneaba el mundo desde su real asiento’, geciteerd door J.L. Rodríguez de Diego, ‘Archivos del poder, archivos de la administración, archivos de la historia (s. XVI-XVII)’, in: J.J. Generelo en A. Moreno López (eds.), *Historia de los archivos y de la archivística en España* (Valladolid 1998) 29-42 aldaar 37, noot 24.

17. Rivero Rodríguez, ‘Centro, periferia y poder’, 268.

18. *Ibidem*, 268-269.

19. J. Martínez Millán, ‘Grupos de poder en la corte durante el reinado de Felipe 11: la facción ebolista, 1554-1573’, in: J. Martínez Millán (ed.), *Instituciones y elites de poder en la monarquía Hispana durante el siglo XVI* (Madrid 1992) 137-198.

monarchie en hadden ook communicatiekanalen als inzet. Op de reis tussen afzender en ontvanger kon een brief blootgesteld worden aan allerhande gevaren. Het gebruik van informele, onbekende en onvoorspelbare manieren van verzending kon dus bijdragen aan een betere communicatie met het hof.

Voorals de Taxische postkoeriers waren verantwoordelijk voor het overbrengen van brieven en besluiten tussen Madrid en de andere machtscentra binnen de Habsburgse monarchie. Maar ook mondelinge communicatie en directe aanwezigheid bleven in de zestiende eeuw van groot belang. Dit kan alleen al worden opgemaakt uit het aanhoudend aandringen op de terugkeer van de vorst naar de Nederlanden na 1559. Ook ondernamen diverse edelen de reis naar Madrid om daar hun belangen persoonlijk mondeling te behartigen. Tenslotte bleef ook een derde belangrijke mogelijkheid tot communiceren bestaan, namelijk het zenden van afgevaardigden. Maar gezien de grote rol die correspondentie en andere geschriften speelden in het besluitvormingsproces tijdens de regering van Filips II, kregen edellieden die niet in persoonlijk contact met het hof stonden slechts de kans zich te mengen in de besluitvorming voor zover zij toegang kregen tot de beperkte groep van correspondenten wier geschriften gelezen werden door de koning en zijn naaste medewerkers.

De groeiende afstand tussen ‘Brussel’ en ‘Madrid’ na 1559

Filips II was zijn regering begonnen in Brussel, waar zijn vader Karel V in 1555 tijdens een emotionele plechtigheid afstand had gedaan van zijn titels. Filips II erfde de Spaanse koninkrijken met hun Amerikaanse en Italiaanse afhankelijke gebieden en de Bourgondische landen (de Nederlanden en de Franche-Comté), terwijl Ferdinand I de keizerstitel verwierf en de Oostenrijkse erflanden. De eerste jaren van zijn regering bracht Filips II door in de Nederlanden, die het noordelijke front vormden van de oorlog tegen de Fransen, en in Engeland, waar hij door zijn huwelijk met Mary Tudor (1553-1558) koning-gemaal was. Daarna verliet de jonge vorst de Nederlanden om zich in het lang verwaarloosde Castilië te vestigen. Op 25 augustus 1559 vertrok Filips vanuit Vlissingen naar Laredo. De reis duurde ongeveer twee weken; op 8 september kwam de koninklijke stoet in Spanje aan.²⁰ De reis ging voort naar Toledo, waar het hof zich voorlopig zou vestigen. In 1561 installeerde Filips het koninklijke hof en zijn bureaucratie permanent in Madrid en werd hij de eerste sedentaire monarch van Spanje.²¹

20. G. Parker, *The Dutch revolt* (Londen 1990) 42.

21. M.J. Rodríguez-Salgado, ‘The court of Philip II of Spain’, in: Ronald G. Asch en Adolf M. Birke (eds.), *Princes, patronage and the nobility. The court at the beginning of the Modern Age*

In de Nederlanden stelde Filips zijn halfzuster Margaretha van Parma aan als landvoogdes. Zij kreeg al snel te maken met ernstige conflicten tussen de raadsheren die Filips voor haar had aangesteld: aan de ene kant stond de Bourgondische kardinaal Antoine Perrenot de Granvelle,²² de vertrouwensman van de koning, en aan de andere kant drie van de machtigste plaatselijke edelen, prins Willem van Oranje en de graven Lamoraal van Egmont en Filips van Horn.²³

De conflicten tussen de raadsheren kregen een verlammeende invloed op de regering van Margaretha en bleken geenszins eenvoudig op te lossen. Granvelles belangrijke positie berustte op het vertrouwen dat eerst Karel v en daarna Filips II steeds in hem hadden gesteld. Zijn vader Nicolas Perrenot de Granvelle was al zeer invloedrijk geweest als zegelbewaarder en eerste raadsheer van Karel v. Nicolas had zijn zoon Antoine vanaf diens jeugd opgeleid om eens in zijn voetsporen te treden en de jongere Granvelle werd dus al snel betrokken bij de regerings- en familie zaken van de Habsburgers. Onder Filips II zou Granvelle het hoogtepunt van zijn macht bereiken. Na het vertrek van de koning uit de Nederlanden werd hij al snel benoemd tot eerste aartsbisschop van Mechelen en primaat van de Nederlanden. Ook werd hij op voorspraak van de koning benoemd tot kardinaal. Hoewel Granvelle in 1564 gedwongen werd de Nederlanden te verlaten, nadat zijn positie in het landsbestuur te zeer onder druk was komen te staan, zette hij zijn carrière voort in Italië en vanaf 1579 resideerde hij als belangrijkste raadsheer van zijn koning in Madrid.²⁴ Als vertegenwoordiger van een pas recent geadeld geslacht, belichaamde hij de opkomst van de *noblesse de robe* in het Habsburgse bestuur. Toewijding aan het vorstelijk gezag was de basis van zijn positie in de vertrouwenscirkel van Filips II.

De drie edelen Egmont, Oranje en Horn, daarentegen, hadden de koninklijke gunst niet nodig om aanspraak te maken op een invloedrijke positie in de

---

(Londen 1991) 205-244 aldaar 207. Tijdens de jaarlijks terugkerende reizen naar de rond Madrid gelegen zomerpaleizen bleef het grootste deel van de hofhouding en vrijwel de gehele bureaucratie achter in Madrid. Van een werkelijk reizend hof is na 1559 dan ook geen sprake meer.

22. Antoine Perrenot de Granvelle stond bekend als de bisschop van Atrecht, tot hij in 1561 benoemd werd tot kardinaal. In de historiografie staat hij doorgaans bekend als Granvelle. Om die reden wordt ook in deze bijdrage zo naar hem verwezen.

23. De achtergrond van deze conflicten zijn zeer uiteenlopend geduid, bijvoorbeeld door Folkert Postma, die er een strijd tussen de centraliserende tendensen van de centrale overheid tegenover de verdediging van privileges en traditionele vrijheden in ziet. Zie F. Postma, 'Granvelle, Viglius en de adel', in: Krista De Jonge en Gustaaf Janssens (eds.), *Les Granvelle et les anciens Pays-Bas* (Leuven 2000) 157-176. Daar tegenover staat de visie van Koenigsberger, die er een strijd over patronagemogelijkheden in ziet, zie H.G. Koenigsberger, 'Patronage, clientage and elites...'

24. M. van Durme, *Antoon Perrenot. Bisschop van Atrecht, kardinaal van Granvelle, minister van Karel v en Filips II (1517-1586)* (Brussel 1953).

regering. Hun politieke macht maakte deel uit van hun geboorterecht. Al generaties behoorden hun geslachten tot de machtigste van de Bourgondische landen. Al jong vonden zij hun weg in de hofdienst van Karel v en later van Filips II. Egmont vertegenwoordigde de vorst zelfs tijdens het huwelijk met de koningin van Engeland, Mary Tudor. Zij waren door Filips uitstekend gepositioneerd om op het lokale en Brusselse niveau de touwtjes in handen te nemen: alledrie waren ze provinciegouverneur, ordonnantiecommandant, staatsraadslid en vliesridder. Daarnaast hadden ze alledrie ook grote sommen geld toegezegd gekregen bij het vertrek van de koning.²⁵

Maar de edelen wisten dat geen van deze benoemingen, hoe mooi die er op papier ook uitzagen, hen ook daadwerkelijk politieke macht garandeerde, aangezien ze toch nog buiten de belangrijkste besprekingen van de Raad van State gehouden konden worden. Toen Filips II Oranje en Egmont in 1555 voor het eerst een zetel in de Raad aanbood, hadden de heren de vorst al duidelijk gemaakt dat ze deze niet zouden accepteren als het alleen om een symbolisch lidmaatschap ging. Het ontvangen van de koninklijke patronage alleen was voor hen kennelijk onvoldoende om zich te kunnen schikken naar de wensen van hun vorst.²⁶ Maar had deze elite, die zich bedreigd voelde op het lokale niveau na het vertrek van Filips II uit de Nederlanden, nog de mogelijkheid om via informele kanalen enige effectieve invloed uit te oefenen op het centrale besluitvormingsproces in de samengestelde monarchie? Om die vraag te beantwoorden is het interessant te kijken naar de correspondentie tussen de graaf van Egmont en één van de machtigste secretarissen van Filips II, Francisco de Eraso.

De vorming van een nieuwe communicatielijn: Egmont en Eraso

Al in december 1559 ontving Egmont een schrijven van de Spaanse secretaris Eraso. Egmont reageerde volgens de etiquette op de brief. Hij betuigde zich een gewillige dienaar van Eraso en dankte hem hartelijk voor de ontvangen brief.²⁷ Deze correspondentie bewijst dus dat ongeveer drie maanden na het

25. A. Goosens, *Le comte Lamoral d'Egmont (1522-1568). Les aléas du pouvoir de la haute noblesse à l'aube de la Révolte des Pays-Bas* (Mons 2003) 72; L.P. Gachard (ed.), *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas I* (Brussel 1848) 185-186: 'Note des mercèdes que le Roi, par ses cédules, en date du 22-VIII-1559 fit aux personnes suivantes'. Egmont kreeg 50.000 *écus*, Oranje kreeg 40.000 *écus*, Horn 15.000 – de bedragen reflecteren de rang en het prestige van de edelen.

26. Postma, 'Granvelle, Viglius en de adel', 159.

27. Deze brief wordt genoemd in Cristóbal de Castellanos aan Francisco de Eraso, Brussel, 18-1-1560. Archivo General de Simancas, (verder AGS), Consejo y juntas de Hacienda (verder CJH) 36, fol. 96.

vertrek van het koninklijke hof de fundamenten reeds waren gelegd van de communicatie tussen Egmont en Eraso.

Deze communicatie was in potentie van groot politiek belang, omdat beide correspondenten vooraanstaande figuren in de Habsburgse monarchie waren. Egmont overvleugelde de prins van Oranje nog als meest prominente edelman van de Nederlanden. Hij had nog recentelijk twee belangrijke overwinningen behaald in de Habsburgse oorlog tegen de Fransen, namelijk bij St. Quentin en Grevelingen, en was door de vorst overstelpt met eer en gunsten: bevestiging van zijn zetel in de Raad van State, het stadhouderschap van Vlaanderen en Artesië en een gift van 50.000 *écus*.²⁸

De andere correspondent, Francisco de Eraso, was eveneens een prominent figuur in de regeringen van Karel v en Filips II en één van de grootste patronen aan het Spaanse hof. Hij had het vertrouwen van de keizer gewonnen door zijn expertise in financiële zaken en zou ook voor Filips II de staatsfinanciën beheren. Ook was Eraso actief in een veelheid aan functies, waaronder de secretariaten van de Raad van Financiën, Militaire Ordes en Indiën. Hoewel hij officieel noch secretaris, noch lid was van de Spaanse Raad van State, werd hij wel vaak zo aangeduid. Daarnaast was Eraso de naaste medewerker van Ruy Gómez de Silva, prins van Eboli. Deze genoot sinds de jongensjaren van Filips II het vertrouwen van de koning en werd vanaf 1559 beschouwd als zijn voornaamste raadsheer.²⁹

Door de contacten tussen Eraso en Egmont konden de Brusselse adellijke raadsheren communiceren met de machtigste factie aan het Spaanse hof. Hierop werd al gezinspeeld door Carlos Javier de Carlos Morales, die het heeft over Eraso's *conexión flamenca*, en door Geoffrey Parker, die over Eraso schrijft als Horns 'friend at court'.³⁰ Tussen beide groepen is evenwel weinig correspondentie overgeleverd. De hierboven aangehaalde brief is in zoverre illustratief dat het origineel ervan niet bewaard is gebleven. We weten dat Eraso de brief stuurde en kennen Egmonts reactie, doordat een andere Spaanse ambtenaar in de Nederlanden hiervan verslag uitbracht bij Eraso. De lotgevallen van Eraso's brief zijn ook in andere opzichten illustratief, waardoor het nuttig is in te gaan op de manier waarop deze brief zijn weg vond naar de Nederlandse graaf.

Omdat het origineel niet bewaard is gebleven, is het onduidelijk wanneer Eraso de brief schreef. Maar op 22 december 1559 maakte Juan López Gallo, de

28. Goosens, *Le comte Lamoral d'Egmont* 72; Gachard, *Correspondance de Philippe II* 1, 185-186.

29. Voor een overzicht van Eraso's carrière, zie C.J. de Carlos Morales, 'El poder de los secretarios reales: Francisco de Eraso', in: J. Martínez Millán (ed.), *La corte de Felipe II* (Madrid 1994) 107-148. Voor Eboli's positie aan het hof van Filips II, zie James M. Boyden, *The Courtier and the King. Ruy Gómez de Silva, Philip II and the court of Spain* (Berkeley, Los Angeles en Londen 1995) 63.

30. De Carlos Morales, 'Francisco de Eraso', 139; Parker, *The Dutch revolt*, 52.

de Castellanos, de boodschap over te brengen aan Eraso. Misschien had de graaf het te druk om achter de schrijftafel plaats te nemen. Castellanos meldde aan Eraso dat Egmont zaken af te handelen had in Gent. Na zijn terugkeer in Brussel vroeg de graaf Castellanos zijn dank over te brengen aan Eraso, voor de brief die hij net ontvangen had en voor de goede diensten die Eraso hem had bewezen in een niet nader gespecificeerde aangelegenheid.³³

Om dit bericht over en weer te sturen tussen Eraso en Egmont werden dus minstens drie tussenpersonen ingezet: Barros, de koerier; López Gallo, de distributeur en Castellanos, de boodschapper. Barros en López Gallo hadden ervoor gezorgd dat Eraso's brief zijn weg vond naar Egmont. Castellanos bracht daarentegen Egmonts antwoord over aan Eraso en kan daarom in dit geval ook beschouwd worden als Egmonts instrument. Ook kan uit Castellanos' antwoord aan Eraso opgemaakt worden dat de ambtenaar persoonlijk contact met de graaf onderhield. Hoe was hij in die rol terechtgekomen?

De informatiemakelaar: Cristóbal de Castellanos

Cristóbal de Castellanos maakte deel uit van de financiële bureaucratie van Castilië. Hij was *contador de sueldo*, een salarisaccountant, gedetacheerd bij de Spaanse soldaten die in de Nederlanden gestationeerd waren. Als *contador* droeg Castellanos zorg voor de administratie van de soldij en van alle andere uitgaven die de betaalmeester (*pagador*) deed voor de troepen.³⁴ In de regel werden er twee *contadores* aangesteld, die onafhankelijk van elkaar de administratie moesten bijhouden.

Castellanos' verblijf in de Nederlanden hing samen met de aanwezigheid van Spaanse troepen. Om deze reden bleef hij ook na 1559 in de Nederlanden. Toen was immers Filips II wel vertrokken, maar om zijn positie ten opzichte van de roerige buurlanden én ten opzichte van zijn eigen bevolking te verstevigen had de koning 3.000 Spaanse veteranen achtergelaten. De Raad van State en de regentes waren niet gelukkig met deze regeling. Ook Granvelle adviseerde de koning om de troepen terug te trekken. Onder het volk, dat vermoedde dat de Spaanse troepen dienden om hen onder controle te houden, zou anders een opstand kunnen uitbreken.³⁵

Filips II zag zich in de loop van 1560 genoodzaakt de troepen terug te trekken; in januari 1561 vertrokken ze daadwerkelijk. Maar tot die tijd had hij de

33. Castellanos aan Eraso, Brussel, 18-1-1560. AGS, CJH, 36, fol. 96.

34. Instituto de Valencia de Don Juan (Madrid), *envío* 47, fol. 15, Título de contador del exercito de Flandes, aan Alonso de Alameda, Escoriaal, 13-11-1567. Alameda werd in 1567 samen met Castellanos benoemd. Ik ben er vanuit gegaan dat de taakomschrijving niet wezenlijk veranderd was. Voor 1566 oefende Castellanos het ambt uit samen met Alonso del Canto.

Nederlandse bevolking en de raadsheren getracht te verzoenen met de aanwezigheid van zijn veteranen door hen onder bevel van Egmont en Oranje te plaatsen. In ieder geval vanaf begin oktober 1559 tot januari 1561 waren de beide edelen commandant van de Spaanse troepen.³⁶ Van Egmont en Oranje werden geen militaire inspanningen gevergd; de oorlog met Frankrijk was voorlopig voorbij. Maar de administratieve problemen met de troepen waren aanzienlijk. De soldaten moesten betaald worden, terwijl de Nederlandse regering met een chronisch gebrek aan middelen kampte. Uit Spanje was weinig te verwachten, aangezien Filips II ook op het Iberisch schiereiland grote moeite had geld te genereren.³⁷

Door deze financiële problemen trad de *contador* Castellanos op de voorgrond. Niet alleen sprak hij met Egmont en Oranje over de problematische betaling van de troepen, ook werd hij door de landvoogdes bij de vergaderingen van de Raad van State geroepen.³⁸ Natuurlijk besprak Castellanos deze financiële problemen ook met zijn Spaanse opdrachtgever Eraso. Hiermee was een institutionele brug geslagen tussen de Nederlandse hoge raadsadel en Francisco de Eraso. Ook werd het mogelijk voor Egmont en Oranje om via deze weg over heel andere zaken dan de soldaten te corresponderen met Eraso, die op alle fronten zeer nauw betrokken was bij de besluitvorming aan het Spaanse hof. Castellanos correspondeerde immers, net als andere Spaanse financiële ambtenaren in de Nederlanden, regelmatig met zijn opdrachtgever.³⁹ Het kanaal liep vanuit Spanje via López Gallo naar de Nederlandse financiële wereld, zoals bleek uit het traject dat Eraso's brief aan Egmont aflegde. Terug verliep het via dezelfde schakels, getuige de vindplaats van veel correspondentie van Nederlandse edelen met Eraso. Die brieven kwamen in meerderheid terecht in het archief van de bureaucratische afdeling waarover Eraso de scepter zwaaide: de Spaanse Raad van Financiën.⁴⁰

Uit de correspondentie van Castellanos en Eraso blijkt ook dat de twee Spanjaarden een cliënt-patroon relatie onderhielden, die, in de woorden van

35. M.J. Rodríguez-Salgado, 'King, bishop, pawn? Philip II and Granvelle in the 1550s and 1560s', in: Krista de Jonge en Gustaaf Janssens (eds.), *Les Granvelles et les anciens Pays-Bas* (Leuven 2000) 105-134 aldaar 119.

36. Parma aan Filips, Brussel, 4-X-1559; L.P. Gachard, *Correspondance française de la duchesse de Parme avec Philippe II I* (Brussel 1867) 37.

37. M.J. Rodríguez-Salgado, *Changing face of empire. Charles V, Philip II and Habsburg authority, 1551-1559* (Cambridge 1988) 340.

38. AGS, CJH 36, fols. 86, 95.

39. AGS, CJH 36, 38 en 42 correspondentie van o.a. de beide factores, Juan López Gallo en Jerónimo de Curiel, en de beide *contadores* Castellanos en Del Canto.

40. Getuige de vele verwijzingen naar Consejo y Juntas de Hacienda (Raad en Commissies van Financiën).

Antoni Maczak, te typeren is als ‘*poor man’s clientelism*’.⁴¹ Castellanos was voor zijn bestaanszekerheid afhankelijk van Eraso. Hij petitioneerde dikwijls voor een andere functie, ofwel in het huishouden van Eraso, ofwel in een financiële functie in Castilië of elders, die hem financiële zekerheid – en dus enige onafhankelijkheid – zou verschaffen, maar Eraso hield zich voorlopig doof voor dergelijke verzoeken.⁴² Een zelfstandige koers varen kon de *contador* niet.

Hoewel Castellanos vaak aangaf dat hij de Nederlanden graag wou verlaten, was Eraso geenszins van plan om zijn pion elders in te zetten. Eraso wilde Castellanos’ strategische positie als liaisonambtenaar tussen het Spaanse hof en de Nederlandse raadsadel ten volle benutten. Dit blijkt wel uit Castellanos’ carrière in de Nederlanden. Zijn werkzaamheden hielden aanvankelijk verband met het verblijf van de Spaanse soldaten in de Nederlanden, maar in januari 1561 waren die vertrokken. Verwacht werd dat dit betekende dat ook de twee *contadores* zouden vertrekken. Alonso del Canto, Castellanos’ collega, kreeg zelfs Margaretha van Parma zover dat zij nog in maart 1561 een aanbevelingsbrief voor hem schreef, voor als hij weer in Spanje zou zijn.⁴³

Maar er werden nieuwe taken voor de twee ambtenaren gevonden. Juan López Gallo, de distributeur in Eraso’s netwerk, had sinds 1557 gewerkt voor de kroon als factor. Dit hield in dat hij leningen afsloot op de Antwerpse geldmarkt met de (toekomstige) Castiliaanse domein- en belastinginkomsten als onderpand. In 1561 had López Gallo aangegeven dat hij zijn functie wilde neerleggen en overeenkomstig de Castiliaanse bureaucratie gewoonten werd zijn administratie gecontroleerd door ambtenaren van de *contaduría*. Castellanos en Del Canto kregen deze opdracht, die ze moesten uitvoeren in samenwerking met Albert van Loo, een gecommitteerde van de Nederlandse Raad van Financiën.⁴⁴

Het betrof hier een tijdelijke opdracht. In 1562 schreef Margaretha van Parma aan Filips II dat de opdracht afgerond was.⁴⁵ Maar ook daarna keerde

41. Antoni Maczak maakt onderscheid tussen ‘*political clientage*’ en ‘*poor man’s clientage*’. A. Maczak, ‘From aristocratic household to princely court: restructuring patronage in the sixteenth and seventeenth centuries’, in: Ronald G. Asch en Adolf M. Birke (eds.), *Princes, patronage and the nobility. The court at the beginning of the Modern Age* (Londen 1991) 315-328 aldaar 318.

42. AGS, CJH 36, fols. 87, 95. Zoals de meeste Spaanse ambtenaren in de Nederlanden klaagde hij over het klimaat en zijn slechte gezondheid.

43. Parma aan Filips II, Brussel, 25-III-1561. Algemeen Rijksarchief Brussel (verder ARAB), Audiëntie 24I, fol. I.

44. Del Canto, Castellanos en Van Loo aan Filips II, Brussel, 15-VII-1561. AGS, CJH 42, fol. 91. Voor de positie van Van Loo: M. Baelde, *De collaterale raden onder Karel V en Filips II (1531-1578). Bijdrage tot de geschiedenis van de centrale instellingen in de 16e eeuw* (Brussel 1965) Bijlage I 223.

45. Parma aan Filips II, Brussel, 8-V-1562. Gachard, *Correspondance de Marguerite d’Autriche* I, 210-213.

Castellanos niet terug naar Spanje en het is onduidelijk of hij überhaupt nog wel nieuwe commissies kreeg, die te maken hadden met de Spaanse financiële bureaucratie in de Nederlanden. Kardinaal Granvelle, die Castellanos als een vijand was gaan beschouwen, merkte in 1564 venijnig op dat de *contador* in de Nederlanden 'niets anders deed dan een vet salaris trekken voor weinig tot niets te doen'.⁴⁶ Wie daar belang bij hadden, meende Granvelle ook te weten: Castellanos' *padrinos*, zijn peetooms, die hem in de Nederlanden wilden houden. Tot deze *padrinos* rekende Granvelle ongetwijfeld Francisco de Eraso. Het is duidelijk dat Castellanos een sleutelrol speelde in de communicatie tussen Egmont en Eraso.

Het netwerk in bedrijf: Castellanos, Egmont en Oranje

De liaisonfunctie die Castellanos vervulde tussen Eraso en de Nederlandse edelen was kennelijk zó belangrijk dat Eraso die in stand wilde houden. Maar hoe werd deze communicatielijntussen 'Madrid' en 'Brussel' gebruikt door Eraso en de edelen? En waarom was het nodig een dergelijke route te kiezen?

Eraso bood Egmont en de andere edelen Castellanos' diensten aan. Deze diensten waren veelal praktisch van aard. Zo zou Castellanos bijvoorbeeld brieven van het Frans naar het Spaans kunnen vertalen en uit kunnen schrijven. Immers, in de communicatie tussen het Spaanse hof en het Franstalige Brusselse machtscentrum moest ook een taalbarrière geslecht worden. Die barrière was niet voor alle Nederlandse edelen even groot. Van Oranje zijn bijvoorbeeld twee brieven uit 1560 bekend die hij in zijn eigen hand in het Castiliaans opstelde.⁴⁷ Ook correspondeerde Julián Romero gewoonlijk in het Castiliaans met zijn bevelhebber Oranje, hetgeen aantoont dat Oranje zelf of op zijn minst een lid uit zijn entourage over voldoende kennis beschikte om Castiliaanse correspondentie te verwerken.⁴⁸ Maar Egmont maakte wél gebruik van Castellanos' vertaaldiensten toen hij vermoedde dat Eraso moeite zou kunnen hebben met het Frans en met zijn handschrift.⁴⁹ Niet alleen Egmont trouwens, die vanwege zijn positie als commandant van de Spaanse troepen direct met Castellanos te maken had, gebruikte hem als secretaris en vertaler.

46. Granvelle aan Filips II, Baudoncourt, 8-x-1564. ags, Estado (verder E) 521, fol. 21: '*sin hazer el (Castellanos, LG) en flandes mas servitio a Vuestra Magestad. que de gozar de un grueso salario haziendo muy poco o nada y deven saber sus padrinos porque pretenden de entertenerle allí*'.

47. 'Oranje aan Alva, 17-1-1560' en 'Oranje aan Alva, 10-v-1560', *De correspondentie van Willem van Oranje* (verder Correspondentie WvO), nrs. 12816 en 12817. [http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/wvo/brief/12816 en 12817](http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/wvo/brief/12816%20en%2012817) (5 februari 2007).

48. Correspondentie WvO nrs. 7712-7714, 7728, 7730-7731, 7733, 7735-7737, 7739-7742.

49. Egmont aan Eraso, Brussel, 27-vii-1561. ags, E 521, fol. 80.

Afb. 3 Willem van Oranje. Illustratie uit: J. Orlers, *Geslacht-boom der Graven van Nassau... verciert met XVI Afbeeldingen der voornaamste Nassausche Helden, die door haere onverghelyckelicke cloeckmoeicheyt, den staet deser Landen hebben helpen vercrygen ende bewaren* (Leiden 1614) (IISG, Bibliotheek KNAW AB E 5277).

Ook Horns broer Floris, baron van Montigny, maakte gebruik van Castellanos' diensten.⁵⁰

Daarnaast lijkt het erop dat Castellanos ook logistiek van betekenis kon zijn. Om enige communicatie in stand te kunnen houden was het van belang veilige postroutes te creëren of op andere manieren de kansen dat een boodschap haar bestemming ongeschonden zou bereiken te vergroten. Filips II

50. Montigny aan Eraso, Brussel, 16-XII-1561. AGS, CJH 36, fol. 113.

maakte zelf van een aantal strategieën gebruik om dit te bereiken. Zo werden brieven vaak in drievoud verstuurd en via verschillende routes om te zorgen dat minstens één exemplaar zijn weg zou vinden naar bijvoorbeeld Margaretha van Parma. Geheime brieven konden in geheimschrift worden gesteld, voor het geval de brief in verkeerde handen viel.

Van deze praktijken maakten Egmont en de zijnen geen gebruik, maar wel probeerden zij op allerlei manieren hun standpunten over belangrijke zaken in Spanje onder de aandacht te brengen. Eén van de zaken die in de periode 1559-1561 het meest besproken werd in de correspondentie via Castellanos was de uitbetaling van pensioenen aan Duitse militaire oversten en edelen. Deze pensioenen waren overblijfselen uit de periode vóór 1559 toen een groot aantal Duitsers aan de zijde van de Habsburgers tegen de Fransen hadden gestreden. Daarnaast was Filips II zijn vader niet opgevolgd als keizer van het Heilige Roomse Rijk en moest hij dus andere paden bewandelen om de loyaliteit van de Duitse vorsten te behouden. Die was hard nodig omdat in Duitsland geruchten circuleerden als zouden de koningen van Spanje en Frankrijk een internationale katholieke samenzwering tegen de Lutherse vorsten beramen, waardoor de Duitsers er wellicht voor zouden kiezen met de Franse calvinisten in zee te gaan.⁵¹ De loyaliteit van de Duitse vorsten werd echter op de proef gesteld door het onvermogen van de Habsburgse kroon om de hen toegezegde pensioenen ook daadwerkelijk uit te keren. De Fransen lagen op de loer om gebruik te maken van de Duitse onvrede en om de pensionarissen te werven voor hun eigen belangen. Zoals Castellanos uit Oranjes mond optekende: 'De Fransen slapen niet en maken nieuwe vrienden'.⁵²

Voor Oranje had de zaak van de Duitse pensionarissen bovendien een persoonlijk tintje. Eén van de meest getergde Duitsers was graaf Günther van Schwarzburg, kapitein van de Duitse garde van Filips II. Zijn pensioen was, zo had Schwarzburg begrepen, zelfs stop gezet. Filips II had zich hiermee de woede van een zeer ervaren en gewaardeerde Duitse overste op de hals gehaald, die bovendien in 1561 in het huwelijk trad met Catharina van Nassau, een zuster van Oranje. In het belang van de koning, maar zeker ook in het belang van zijn kersverse zwager, zette Oranje zich in om het pensioen van Schwarzburg te redden.

Onder meer in verband met het huwelijk van Schwarzburg en Catharina van Nassau verbleef Oranje in 1560-1561 in Duitsland, waar hij de stemming onder de Duitse vorsten peilde. Over zijn bevindingen rapporteerde hij aan

---

51. M. Weis, 'La peur du grand complot catholique. La diplomatie espagnole face aux soupçons des protestants allemands (1560-1570)', *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte* 32 (2005) 15-30.

52. Castellanos aan Eraso, Brussel, 27-11-1560 (1561 n.s.). AGS, CJH 36, 90: '*franceses no duermen y andan grangeando amigos*'.

zowel Margaretha van Parma als aan Granvelle.⁵³ In deze brieven stelde hij de algemene onvrede van de Duitse pensionarissen aan de kaak, evenals de angst van de protestantse vorsten voor een katholieke Spaans-Franse samenzwering tegen hen. Maar om de specifieke zaken van afzonderlijke Duitsers te bepleiten, bewandelde Oranje een andere route. Daarvoor ging de prins op een februari-avond in 1561 op bezoek bij de *contador* Castellanos. Daar lichtte Oranje zijn brieven aan Parma en Granvelle, die hij ongeveer drie maanden eerder al had verstuurd, mondeling toe tijdens een lang gesprek, waarvan Castellanos verslag deed aan Eraso.⁵⁴ De algemene boodschap die Oranje al aan de landvoogdes gestuurd had, breidde hij tijdens dit gesprek uit met een reeks specifieke personen die zijns inziens behouden moesten blijven voor de Habsburgse zaak, waaronder vooral veel broers en zonen van belangrijke vorsten, zoals de markgraven Hans van Brandenburg-Kürstin en Johan Georg, de broer en zoon van keurvorst Joachim II van Brandenburg. Maar ook Julius van Brunswijk, zoon en opvolger van hertog Hendrik van Brunswijk, die, zo notuleerde Castellanos, na de dood van zijn vader ‘*el mayor señor*’ in het Duitse Rijk zou zijn. Julius zou extra dankbaar zijn voor de financiële gunsten van de koning van Spanje, omdat zijn eigen vader hem niets meer gaf. Natuurlijk kwam ook Günther van Schwarzburg ter sprake, die volgens Oranje de gunst van de koning ten volle verdiende. Ook zijn verwantschap met de graaf gooide Oranje in de strijd. Zou de prins zijn zuster geschonken hebben aan een man die niet te allen tijde de belangen van Filips II diende?

Tegenover Castellanos liet Oranje zich veel meer in detail uit over het beleid dat Filips II ten opzichte van de Duitse vorsten diende te voeren. De argumenten die hij aandroeg waren, zeker in het geval van Schwarzburg, veel persoonlijker dan in zijn brieven aan Parma en Granvelle, waarin hij slechts inging op de algemene onvrede onder de Duitse pensionarissen. Het gesprek met Castellanos – dat natuurlijk eigenlijk voor Eraso bedoeld was – werd door Oranje gebruikt als een manier om via Eraso direct druk te kunnen uitoefenen op Filips II. Dat Filips II de brief van Castellanos onder ogen kreeg, blijkt wel uit de kanttekeningen die de koning hier en daar plaatste. Zo had Oranje’s vurige pleidooi voor zijn zwager het bureau van Filips II bereikt.

---

53. Oranje aan Granvelle, Zeitz, 30-XI-1560. Correspondentie WvO nr. 6692; Oranje aan Parma, Zeitz, 30-XI-1560, Correspondentie WvO nr 6723.

54. Castellanos aan Eraso, Brussel, 27-II-1560 (1561 n.s.). AGS, CJH 36, 90.

Delicate correspondenties

De correspondentie via Castellanos werd niet alleen gebruikt om min of meer persoonlijke belangen te behartigen, waarvoor de meer formele kanalen te weinig ruimte boden. Nog belangrijker is de mogelijkheid die geboden werd om delicate boodschappen over te brengen naar het hof in Madrid. In dat geval moesten voldoende voorzorgsmaatregelen getroffen worden zodat de inhoud van brieven niet voortijdig uit zou lekken. In 1561 en 1563 schreven Egmont, Horn en Oranje dergelijke brieven naar Filips II – de bekende protestbrieven – met de eisen dat Granvelles invloed op de regering van de Nederlanden drastisch ingeperkt en de positie van de edelen verbeterd zouden worden. Als de koning geen gehoor gaf aan de eisen van de edelen, zouden zij niet langer zitting nemen in de Raad van State.⁵⁵ De brieven waren onderdeel van een brede campagne van de raadsedelen, die erop gericht was de vorm van de regentschapsregering, waarin Granvelle van Filips II een vooraanstaande positie gekregen had, te wijzigen ten gunste van de hoge adel. Deze brieven en de andere adellijke initiatieven, zoals de *Ligue* tegen Granvelle van 1562, werden later in de criminele processen tegen Egmont en Horn aangevoerd als bewijs dat de edelen al vroeg in de jaren 1560 aanstuurden op een verandering van vorst!⁵⁶

De inhoud van deze brieven mocht natuurlijk niet uitlekken. Om dat te vermijden had Egmont, in ieder geval voor de brief van 1561, de nodige voorzorgsmaatregelen genomen. Dat blijkt uit de begeleidingsbrief die de graaf, veelzeggend genoeg, stuurde aan Eraso.⁵⁷ Op de eerste plaats kondigde Egmont aan dat hij en Oranje een brief zouden sturen over de positie van Granvelle. Hij verzocht Eraso ervoor te zorgen dat Filips II die brief ook daadwerkelijk zou lezen en zich zou realiseren dat de heren de brief hadden geschreven om de belangen van de koning te dienen. Maar ook lichtte Egmont zijn keuze toe voor de wijze van verzending die hij had gekozen.

Egmont had er uiteindelijk voor gekozen om de brief via een ijlbode te verzenden, maar was dit niet in eerste instantie van plan geweest. Hij had eerder overwogen een van de *gentilhommes* uit zijn huishouden naar Spanje te sturen. Maar een dergelijke methode zou wel erg in het oog hebben kunnen lopen, terwijl de missie juist zo geruisloos mogelijk uitgevoerd moest worden. Daarna had Egmont eraan gedacht de brief ‘via Castellanos’ te versturen. Al die geheimzinnigheid was bedoeld om ervoor te zorgen dat Granvelle de zending niet zou kunnen onderscheppen en dus niets te weten zou komen over de

55. L.P. Gachard (ed.), *Correspondance de Guillaume le Taciturne II* (Brussel, Leipzig en Gent 1850) 35-39.

56. [J. van Wesembeke], *La déduction de l'innocence de messire Philippe baron de Montmorency, conte de Hornes...* (s.l. 1568) 188-191.

57. Kopie van Eraso aan Egmont. 24-1-1563. AGS, E. 526, fol. 81.

schade die de edelen hem wilden toebrengen. Zo zou hij zich bovendien ook niet meteen tegenover de koning kunnen verdedigen. De kardinaal was overigens wel op de hoogte van de banden van de edelen met Castellanos en tekende daartegen meermaals bezwaar aan bij de koning, van wie hij steeds een bezwerend antwoord kreeg.⁵⁸

Dat niet alleen de edelen de noodzaak voelden om onopvallend te corresponderen met het Spaanse hof, blijkt uit een methode die Granvelle hanteerde in 1562 om zelf brieven uit handen van zijn tegenstanders te houden. Om precies dezelfde redenen waarom Egmont overwoog Castellanos te gebruiken, besloot Granvelle de Spaanse factor Jerónimo de Curiel te gebruiken.⁵⁹ De kardinaal vermoedde namelijk dat zijn post in de gaten werd gehouden en dat zekere niet genoemde personen – de edelen? – op de loer lagen om zijn brieven te onderscheppen, omdat zij meenden dat daar belangrijke zaken in besproken werden. Om toch te zorgen dat de brieven ongelezen door derden aankwamen in Spanje, besloot hij ze uit Brussel te smokkelen en naar Antwerpen te brengen. Daar hield Jerónimo de Curiel, die in 1561 Juan López Gallo opgevolgd was als factor, kantoor. Curiel zou de brieven in een eigen omslag wikkel en naar zijn broer, een koopman gevestigd in Burgos, sturen. De broer zou de brief vanuit Burgos naar het hof sturen.

Het is veelzeggend dat beide kampen gebruik maakten van dergelijke omwegen. Daaruit blijkt het wantrouwen dat heerste tussen de edelen en Granvelle en de obstructieve methoden waartoe men elkaar in staat achtte. In een dergelijke explosieve context waren de relatief veilige routes die tot stand kwamen met behulp van Spaanse ambtenaren voor de Nederlandse elite van groot belang. Opvallend is ook dat gebruik gemaakt werd van Spaanse netwerken. Castellanos behoorde tot de clientèle van Eraso. Granvelle maakte juist gebruik van het bestaande kooplieden netwerk dat tussen Antwerpen en Burgos bestond in de personen van de gebroeders Curiel.⁶⁰

Conclusie

Zoals Wolfgang Behringer al aangaf, was de fysieke overdracht van berichten in het pretelegrafische tijdperk een absolute vereiste voor iedere vorm van communicatie. Dat gold natuurlijk ook voor het uitoefenen van invloed op een

58. Bijvoorbeeld Granvelle aan Filips II, 25-VII-1563 en het antwoord van Filips II in de marge. ags, E 524, fol. 18. Ook: ags E 525, fol. 27; E 526, fols. 6 en 11.

59. Granvelle aan Gonzalo Pérez, Brussel, 6-X-1562. AGS, E 522, fol. 27.

60. Voor de banden tussen Spaanse kooplieden in de Nederlanden en Spanje, zie: R.P. Fagel, 'Los mercaderes españoles en Flandes y la corte: poder económico y poder político en dos redes de intermediarios', in: J. Bravo Lozano (ed.), *Espacios de poder: Cortes, ciudades y villas*, s. XVI-XVIII I (Madrid 2002) 159-169.

besluitvormingsproces op afstand, zeker binnen een samengestelde monarchie als die onder Filips II. Toch is uit deze bijdrage gebleken dat de communicatie tussen de Nederlandse raadsadel en het Spaanse hof niet noodzakelijk via de meeste voor de hand liggende, formele Taxische postdienst gebeurde. In een periode van maatschappelijke beroering en politieke strijd was het voor de edelen van groot belang op een relatief betrouwbare manier delicate boodschappen over te brengen naar het hof, onttrokken aan het zicht van de rivalen in Brussel. Zij kozen dan ook voor meer informele kanalen die de veiligheid van de correspondentie konden waarborgen en een directe toegang tot de koning boden.

De edelen Egmont en Oranje vonden aldus in de persoon van Cristóbal de Castellanos een tussenpersoon die hun informele correspondentie met het Spaanse hof verzorgde. Deze onopvallende en weinig aanstootgevende Spaanse ambtenaar in de Nederlanden vervulde een sleutelfunctie in de communicatie tussen de edelen en de hoge ambtenaren in Madrid, dankzij het feit dat hij vanwege zijn functie in de financiële bureaucratie met beide groepen contacten onderhield. Het was via deze schakel van gering politiek gewicht dat één van de machtigste mannen binnen de Habsburgse monarchie, Francisco de Eraso, contacten onderhield met de hoogste adel uit de Nederlanden.

De diensten van Castellanos waren in de eerste plaats aantrekkelijk omdat hij een erg veilig communicatiekanaal kon bieden voor de gevoelige post van de heren. Maar Castellanos functioneerde daarnaast ook als een soort informatiemakelaar: hij kon een taalkundige brug slaan tussen de Brusselse raadsadel en de Madrileense bureaucratie, hij zorgde ervoor dat de edelen de belangen van hun Duitse verwanten effectief konden behartigen én dat zij achter de rug van rivalen als Granvelle om direct met de koning konden corresponderen om zo hun tegenstanders ten val te brengen. Tekenend voor de algemene zoektocht naar veilige manieren van corresponderen is trouwens dat ook van kardinaal Granvelle bekend is dat hij beschikte over een veilig geacht ‘Spaans’ kanaal, in de persoon van Jerónimo de Curiel.

Zowel in het geval van de edelen als dat van Granvelle werd dus gebruik gemaakt van Spaanse ambtenaren die uit hoofde van hun functie al een regelmatige correspondentie onderhielden met Castilië. Aangezien de communicatiekanalen tussen de perifere elite en het centrale hof vooral door Spanjaarden mogelijk werden gemaakt, zou men dan ook kunnen stellen dat het veel eerder ‘Madrid’ was dat ‘Brussel’ de hand reikte dan omgekeerd. Maar anderzijds wisten de Nederlandse edelen ook bijzonder handig in te spelen op de communicatiemogelijkheden die hen geboden werden om de lange, gevaarlijke afstanden binnen de samengestelde staat van Filips II te overbruggen.

Over de auteur

Liesbeth Geevers (1979) studeerde algemene geschiedenis in Leiden. Momenteel werkt ze aan een promotieonderzoek aan de Universiteit van Amsterdam, getiteld 'De Nederlandse hoge adel tussen Habsburgse Monarchie en Nederlandse Opstand, ca. 1555-1570'. Zij is verbonden aan het Amsterdams Centrum voor de Studie van de Gouden Eeuw.

E-mail: E.M.Geevers@uva.nl